

Лариса Гавриленко,

канд. пед. наук, викладач-методист музичного училища ім. В. І. Заремби (м. Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ВОКАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

*У статті подано методи та прийоми формування основ вокальної культури, а також її складових, що стає актуальним для учнів уже в початковій школі. Розроблені вправи дають змогу поступово на-
роцувати вокальні навички молодших школярів. Теоретичні напрацювання і практичний досвід ав-
тора буде корисний для вчителів музики, що працюють за різними програмами, та в гуртковій роботі.*

Ключові слова: *основи вокальної культури, молодші школярі, загальноосвітня школа, прийоми формування вокальної культури.*

У сучасному світі гостро відчувається потреба в лю-
дях високої культури, які б гідно проявляли себе в усіх
сферах людського життя. За висловом М. Реріха:
«Прояви культури такі ж багатоманітні, як незліченні різ-
номанітності самого життя. Вони облагороджують
Буття. Вони як істинні гілки єдиного священного дерева,
корені якого тримають світ» [4, с. 270]. Якими ж якостя-
ми має володіти сьогодні культурна людина, яка форму-
ється в лоні вокального мистецтва? На наш погляд, це
особистість, що набула основ *вокальної культури* як
здатності до втілення художньо-образного змісту во-
кального твору шляхом використання сукупності еле-
ментарних знань з вокального мистецтва та виконав-
ських навичок. Вироблення основ вокальної культури
слугує підґрунтям майбутнього професіоналізму та осо-
бистісного розвитку дітей. Основи вокальної культури мі-
стять такі структурні компоненти: *організаційно-мотива-
ційний* – стійке емоційно-позитивне ставлення до
процесу навчання співу та зацікавленість у вокально-ви-
конавському саморозвитку; *когнітивно-інформаційний* –
елементарні теоретичні знання в галузі вокального ми-
стецтва; *оцінювально-слуховий* – здатність правильно
оцінити якість звучання власного голосу та дати естетич-
ну оцінку виконанню інших співаків; *усвідомлено-дієвий*
– вироблення вокальних навичок; *виконавсько-творчий*
– здатність до емоційно-художнього втілення вокальних
творів під час прилюдного виконання.

Закладення основ вокальної культури доцільно роз-
починати саме з шести–семирічного віку – початкової
школи. У здійсненні такої мети потрібно враховувати
особливості дитячих голосів. Уміння прищепити правиль-
ні вокальні навички, спонукати учня до дотримання гіге-
ни голосу – ось ті важливі моменти у загальній проблемі
формування основ вокальної культури, які є домінантні-
ми на початковому етапі роботи над голосом.

У науково-методичній літературі проблему вокальної
культури учнів розробляли В. Багадуров, В. Шацька,
К. Малініна, Д. Огороднов, В. Ємельянов. Розвиток голо-
су дітей досліджувався в різних аспектах: методика во-
кально-хорової роботи з дітьми (Л. Венгрус, Л. Сверлюк,
О. Чурикова-Кушнір), зокрема і в практиці роботи в за-
гальноосвітній школі (О. Ростовський, Л. Хлебникова);
особливості будови голосового апарату дітей та пропа-
ганди бережного ставлення до голосу (Л. Дмитрієв,
О. Лайко, І. Левідов, В. Морозов, Ж. Романова); творчий
розвиток молодших школярів (М. Алєйников, В. Хо-
лоденко, Т. Браницька); взаємодія вокального й мето-
дичного компонентів у процесі професійної підготовки
майбутніх учителів музики (Л. Василенко) та ін. Вод-
ночас питання вокальної роботи з молодшими школяра-
ми на уроках у загальноосвітній школі та в позаурочній
роботі залишається сьогодні актуальним, незважаючи
на значний пласт досліджень у цій сфері.

Мета статті – висвітлити деякі методи та прийоми
формування основ вокальної культури молодших шко-
лярів, які можуть бути використані в навчально-виховно-
му процесі загальноосвітньої школи.

Нами обрані молодші школярі, оскільки формування
основ вокальної культури необхідно розпочинати саме з
цього віку. Важливо знати, що в цієї категорії дітей голос
розвивається стабільно, без стрибків, спостерігається
схожість між голосами дівчаток та хлопчиків. Саме в
цьому віці дитячі голоси «срібляться», «дзвенять» і мо-
жуть бути «загублені» неправильною методикою робо-
ти з ними, і навпаки – використання ефективних прийом-
ів збереже «зерно» тембру та основні природні якості
для майбутнього дорослого голосу.

Голоси в дітей розвиваються не однаково, що за-
лежить від загального стану організму (як фізичного, так
і психологічного), задатків, середовища, в якому діти пе-

ребувають, музичних вражень та інших чинників. Це вимагає від викладача врахування умов перебування дитини, постійного контакту з нею на рівні позитивних, дружніх стосунків і, безперечно, фахових знань – фізіології, психології, педагогіки, методики викладання співу, що спрямована на формування основ вокальної культури учня. Як же формувати вокально-культурну особистість?

Перша навичка, яка є головним критерієм вокальної культури, – це точність інтонації у передачі вокальної мелодії. Якщо говорити про якість дитячого співу, то гарний дитячий спів – це правильне виконання точним і гнучким голосом пісень: правильне відтворення звуків, ритму, добре розуміння їхнього змісту й відчуття їхньої краси.

У музиці інтонація – основний носій змісту. Музично й акустично точне відтворення висоти й характеру звуків голосом та комплекс характерних особливостей музичної форми (висотних, ритмічних, тембрових) зумовлюють її емоційне та смислове значення для сприймання [5, с. 99]. Точність вокальної інтонації охоплює кілька аспектів – чітке відтворення висотного положення вокальної мелодії, ритмічного малюнка та тембрового забарвлення звуків. Вона є головною та базовою навичкою у професійній вокальній школі. Пропонуємо кілька *приймів розвитку точного інтонування* в молодших школярів.

1. *Схема процесу вироблення навички правильного інтонування* в п'ять етапів:

1-й етап	2-й етап	3-й етап	4-й етап	5-й етап
Виразне мовне інтонування	Гра мелодії на інструменті і мовне інтонування	Інтонування виразне вголос без супроводу	Перевірка на інструменті вокальної партії	Однчасне виконання голосом і на інструменті

2. *Метод активізування сенсорно-слухових зв'язків і метод активізування голосових складок* М. Жишківч, які адаптовано нами для дітей шести-дев'ятирічного віку [3, с. 35–36]. Метод активізування сенсорно-слухових зв'язків застосовують у разі слабкої музичної підготовки, коли не розвинений нейронний зв'язок між слухом та голосом; слід активізувати вокальний слух через постійну концентрацію уваги учня на точності інтонування, тобто на якісному утворенні звука (у межах можливостей кожного учня). Після виконання цього завдання на кількох середніх звуках домагаються плавного, але психологічно активного поєднання двох сусідніх тонів в одну вокальну послідовність із закритим ротом (*mormorando*). Потім частину вправи проспівують закритим ротом, а іншу частину – відкритим на голосний звук «А». Під час розкриття рота позиція звука змінюється, тому треба ак-

тивізувати вольове спрямування енергії для зімкнення голосових складок та збільшити енергію видиху для збереження позиції.

Метод активізування голосових складок застосовують тоді, коли інтонування внаслідок їх пасивної роботи неточне. Серед поширених прийомів – спів на стакато (*staccato*), який у цьому разі буде найбільш корисним.

Ефективним і перевіреним практикою є *прийм ручних показів місцеположення звуків*. Наприклад, тризвук «до мажору» співаємо й показуємо розміщення звуків на вертикальній лінії однією рукою перед собою. Також можна використовувати цей метод під час роботи над твором чи в поспівках.

Кантилена – головна ознака професійного співацького голосу й ще один критерій оцінки вокальної культури. Важливо вчити дітей з молодшого віку співати зв'язно мелодію, ніби «нанизуючи» з неї намисто в один ланцюжок, а також, проспівувати голосні, при цьому чітко та швидко промовляти приголосні. Успішним тут буде використання прийому декламування тексту твору за схемою вокального фразування.

Наприклад, українська народна пісня «Подоланочка»:

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька...

Курсивом виділено логічний наголос, до якого слід рухатись.

Показником рівня оволодіння елементарними вокальними навичками слугує *правильне співацьке дихання*. Щодо цієї навички під час співу у дітей є дві думки. Прихильники першої відзначають, що будь-які розмови про той чи той тип дихання в дитячому співі (а тим паче в співі дітей молодшого шкільного віку) не мають об'єктивних підстав. Єдиним диханням в їхньому співі залишається вільне природне дихання, в якому природно бере участь увесь м'язовий та еластичний апарати – попереочно-смугасті м'язи живота, міжреберні м'язи, діафрагма та еластична тканина, гладкі м'язи бронхів і трахеї. Різниця лиш у тому, що друга фаза дихання (видих) продовжується за рахунок першої. Але, як уже зазначено, головний рівномірний видих природного дихання порушується нашаруванням другорядного порядку мовних модуляцій діафрагми. З цього випливає, що завдання вокальної педагогіки полягає в тому, щоб звільнити безумовний рефлекс природного дихання від мовних нашарувань.

В. Багадуров та Л. Дмитрієв вважають, що потрібно з самого початку навчання привчати дітей до правильного нижньореберно-діафрагмального дихання, однак поступово та за допомогою прямих вказівок на

зовнішні прийоми й відчуття правильного дихання, а також показом.

Що стосується навичок дихання як окремо взятих прийомів, то ми їх трактуємо так: можна навчити дітей вдиху, бо це простий довільний акт, але тут головне – сформувавши правильний видих. Отже, вдих запроваджується через ніс із напіввідкритим ротом, тому що, як відомо, у верхніх і нижніх дихальних шляхах є спеціальні рецептори, які сприймають подразнення від потоку повітря, що рефлекторно веде до глибокого ритмічного дихання. Постановка питання про рівномірний, плавний видих у співі маленьких дітей як окремо взятую самостійну навичку протиставлена тут розумінню співацького акту як цілісного, складного, ланцюгового руху. Тому досвідчений викладач працює не над окремою навичкою вдиху, а над грамотним виконанням музичної інтонації в органічному поєднанні з поетичним текстом, також органічно злитим із живим музичним інструментом – голосом. У всіх випадках конкретним поняттям для дітей буде музичний образ і кантиленне звучання фрази загалом, а не окремий видих або якийсь інший технічний прийом.

Щодо другого погляду на вироблення навички правильного дихання, то варто зазначити, що в перших роках навчання немає потреби пояснювати всю складність нижньореберно-діафрагмального дихання. Дихання дітей цього віку поверхневе, коротке, ключичного характеру, часто плечі піднімаються догори. Якщо це відбувається, то викладач має покласти руки на плечі учня під час співу й не давати можливості їх підняти (в умовах класу цей прийом можна опрацювати в роботі з парами учнів). Позитивний результат швидко буде досягнуто. Звикнувши до того, що під час вдиху не можна підняти плечі, дитина інстинктивно перейде від ключичного до нижньореберно-діафрагмального дихання. Слід показати учневі, що найбільш важливим під час співу є не те, щоб набирати велику кількість повітря, а те, що набране повітря потрібно повільно та поступово використовувати. Після вдиху потрібно на короткий час його затамувати, у цей момент змикаються голосові складки й утворюють перепону для видихуваного повітря, тим самим створюються умови для економного його розподілу під час співу. Цей прийом важливо прищеплювати поступово та природно, щоб дитина на «замкнулася» в собі від ніби неправильного дихання під час співу.

Ці навички виконання неможливі без точної передачі музичної виразності голосом. Прийоми, які цьому сприяють, допомагають дитині налаштуватися на виразне виконання, підбадьорюють, викликають у неї емоції для представлення у власному виконанні образу твору.

Серед таких – елементарна театралізація, шумові ефекти тощо – спонукають дітей включитися в пісню, як у живу гру. Загальновідомо, що рухи допомагають виробленню чіткого ритму. Тому в роботі з особливо важкими ритмічними угрупованнями слід їх проплескувати або притупцювати. Як же сприяти виразному виконанню? Цьому допоможе схема послідовності впливу на емоційність учня.

Прийом	Мета	Завдання
Прочитання тексту пісні виразно	За допомогою слова зробити музику більш зрозумілою	Перенести інтонацію вірша на інтонацію фрази
Створення психологічного підтексту при виконанні твору	Розбудити уяву і почуття дитини, розмірковуючи про образи персонажів твору (їхні емоції, почуття, психологічний стан)	Виконати пісню максимально виразно, втілюючи художній образ
Пов'язати сюжет пісні з життям учня	Згадати власні емоції в схожій ситуації	Заспівати від себе

Наприклад: пробудженню емоційності учня під час виконання твору Є. Карпенка «Іде, іде ворона» може слугувати прийом малювання комічної ситуації, про яку йдеться в пісні. Дітям стає смішно, коли вони уявляють ворону, яка ходить по березі річки і переймається тим, скільки черв'яків накопали рибалки. А отже, у виконання твору діти внесуть нотки гумору.

Музичальність, одна з найбільш суб'єктивних граней обдарування дитини, становить компонент сфери її образної музичної уяви. Уміння вникнути у зміст музичної мови, зрозуміти її характер та емоційну виразність залежить від багатьох рис індивідуальності учня. Ці риси, як складові чинники його духовно-психічного життя, формуються на основі типу його темпераменту, емоційно-психічної вразливості та загального інтелектуального розвитку. «Художні» ж риси – загальна інтелігентність, шляхетність, артистизм, вразливість, проникливість – виявляються самі собою; спеціальних вправ для їхнього розвитку немає. Це природні дані, талант, даний природою. Художнє й технічне виконання твору нерозривно взаємопов'язані. Вони потребують і природних даних, і цілеспрямованої праці.

Безумовно, кожний учень сприймає вокальний твір на основі своїх життєвих вражень, тому створення концепції виконання має завжди індивідуальний характер. Це пояснює різні творчі варіанти виконання того самого твору. Педагог, ураховуючи вікові особливості психіки дитини, мусить розкрити специфіку музичної виразності. Пошуки «підтексту» потребують фантазії, натхнення та інтуїції дитини. Для розвитку цих рис психіки, інтелекту та темпераменту учня потрібно багато різносторонньої та свідомої

праці. Цьому стане в пригоді сформованість позитивного ставлення до занять співом, що відбувається в процесі нагромадження музичних вражень: знайомство з музикою в доброму виконанні, а також з літературою, театром, живописом, пошуки паралелей між творами різних видів мистецтва. Все це дасть можливість учневі відчути («побачити») особливості змісту та стилю виконуваного твору.

У молодших класах починають закладати основи *музичальності та емоційності*. Музичальність та емоційність виховують за допомогою прийому просторових уявлень, який допомагає виробляти вміння абстрагуватися в конкретній ситуації. Це неодмінна умова для вокаліста. Мета цього прийому – розвиток образного мислення і творчої фантазії, а також розвиток уміння відчувати простір навколо себе та «вписуватись» у нього. Голос – це інструмент, на якому грають не руками, а головою. Тому мислення співака слугує головним «вихователем» його успіху. Уявити себе королем, а не бідняком – означає поліпшити тембр і силу свого голосу. Ось суть цього методу, і в педагогічній практиці слід звертатись до уяви учня, щоб позбавити його від затиску тіла. Наприклад, для налаштування учня на правильний стиль виконання старовинної пасторалі Дж. Перголезе «Ах, чому я не лужок» (5 клас, ПСМНЗ) доцільним буде читання сонетів Петрарки та Шекспіра. Вивчаючи твір А. Кос-Анатольського «Озерце в Карпатах», корисно демонструвати відео та фотоілюстрації природи Карпат.

Формуванню основ вокальної культури має бути підпорядкований виконуваний *вокальний репертуар*. По-перше, він має відповідати вокально-технічному рівню дитини. Це означає, що всі технічні труднощі у творі слід відпрацювати заздалегідь у розспівках, поспівках. Саме в цьому – сенс свідомого співу, який стимулює формування відповідних навичок, відчуттів, потрібну фіксацію, а також аналітичне мислення. По-друге, твір має узгоджуватися з художньо-виконавськими навичками учня. Це означає, що зміст пісні має бути доступним, цікавим і зрозумілим для нього. Це стимулює художній смак, музичну уяву, емоційне реагування – складові художнього мислення і виконавського напрямку. Пропонуємо збірки пісень, що вийшли друком у різних регіонах України і, на наш погляд, зацікавлять дітей: А. Кос-Анатольський «Сонечко» (Київ, 1983); Є. Карпенко «Нові пісні для дітей» (Суми, 1993); Є. Брилін «Збірник пісень для школярів. Пісні для учнів молодшого та середнього шкільного віку» (Вінниця, 2005); С. Горбенко «Українська дитяча хорова література у двох частинах» (Київ, 2002, 2004); І. Зеленецька «Співають діти» (Кам'янець-Подільський, 2003); Є. Карпенко «Котячий концерт» (Суми, 2003); І. Білик «Мамина зоря» (Ужгород, 2005); «Вчимося співати» (упорядник М. Яскулко. Харків, 2000); І. Кириліна «Пісні для дітей» (Київ, 1991); музичні хрестоматії

(1–8 кл.) «Дзвінки голоси» (упорядник М. Печенюк. Тернопіль. 1997–2003); Л. Гавриленко «Вокалізи та вокально-педагогічний репертуар для початкових спеціалізованих мистецьких закладів. Клас сольного співу. 1–3 класи» (Хмельницький, 2008).

Таким чином, основи вокальної культури доцільно формувати з молодших класів. На ефективність цього процесу впливають обізнаність педагогів з прийомами розвитку дитячого голосу, які допомагають виробити точну інтонацію, правильне дихання, кантилену, розвивати музичальність і формувати уміння виразного виконання творів. Важливим є вибір вокальних творів, що зацікавлюватимуть дітей, а отже, розкриватимуть їхні здібності. Сподіваємось, що наведені прийоми стануть у пригоді всім, хто здійснює вокальне виховання школярів, та спонукатимуть викладачів до фіксації позитивного досвіду у статтях фахових видань.

Подальшого дослідження потребують аспекти розвитку дитячого голосу, впливу психологічних та анатомічних факторів на формування вокальної культури, історії методик побудови дитячого голосу тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Багадуров В. А. Вокальное воспитание детей / В. А. Багадуров. – М. : АПН РСФСР, 1953. – 95 с.
2. Гавриленко Л. М. Методика формування основ вокальної культури молодших школярів у школах мистецтва : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання» / Л. М. Гавриленко : Кам'янець-Подільський, 2010. – 243 с.
3. Жишкович М. А. Основи вокально-педагогічних навичок: методичні поради для студентів вокальних ф-тів вищ. навч. закл. культури і мистецтва III–IV рівнів акредитації / Мирослава Жишкович. – Львів : Львів. держ. музична акад. ім. М. В. Лисенка, 2007. – 44 с.
4. Рерих Н. О вечном / Николай Рерих. – М. : Политиздат, 1991. – 462 с.
5. Юссон Р. Певческий голос : исследования основ физических и акустических явлений певческого голоса / Р. Юссон. – М. : Музыка, 1974. – 261 с.

Стаття надійшла до редакції 8 квітня 2014 року

Гавриленко Л. Формування основ вокальної культури младших школьників

В статті раскрыты методы и приемы формирования основ вокальной культуры, а также ее составляющих, что становится актуальным для учеников уже в начальной школе. Разработанные упражнения позволяют постепенно накапливать вокальные навыки младших школьников. Теоретические наработки и практический опыт автора станут полезными для учителей музыки, которые работают по разным программам, и в кружках.

Ключевые слова: основы вокальной культуры, младшие школьники, общеобразовательная школа, приемы формирования вокальной культуры.

Gavrilenko L. The forming of foundations of vocal culture of schoolchildren of elementary school

This paper presents methods and techniques of forming foundations of vocal culture and its components which is

actual for students of elementary school. Developed exercises can gradually build vocal skills of younger students. Theoretical developments and practical experience of the author will be useful for music teachers working on different programs and at a circle work.

Keywords: basics of vocal culture, younger students, school, methods of forming vocal culture.

УДК 78.08+78.087.68

Іван Заболотний,
засл. діяч мистецтв України,
професор Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка;

Тетяна Шевкун,
учитель музичного мистецтва, спеціалізована школа І–ІІІ ступенів
з поглибленим вивченням іноземних мов № 220 (м.Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ ХОРОВОГО РЕПЕРТУАРУ ТА ЙОГО ВИКОНАННЯ: ДІАЛОГ ДУМОК

У статті представлено принципи підбору репертуару хору, а також стильові особливості його виконання хоровими колективами. Матеріал побудовано у формі діалогу між двома педагогами-практиками різних ланок системи художньої освіти. Автори висловлюються щодо однієї проблеми – хорového репертуару й виконавства, однак кожен через призму своєї практичної діяльності фокусує увагу читачів на особливостях її вирішення в роботі вузівського і шкільного хорів.

Ключові слова: хорове виконавство, принципи підбору хорového репертуару, хор ВНЗ, шкільний хор.

Репертуарна проблема в художній творчості виконавського колективу – одна з найголовніших. Вона постає навіть перед досвідченими керівниками й диригентами різних хорових колективів – професійних чи аматорських, студентських чи шкільних. Особливо гостра вона для педагогів-музикантів загальноосвітніх шкіл, які, як правило, ведуть хоровий гурток чи керують шкільними ансамблями і хором, – адже репертуар як сукупність творів складає основу діяльності колективу, перебуває в безпосередньому зв'язку з різними формами й етапами роботи хору: чи то репетиція, концерт, початок чи вершина творчого шляху колективу. Ще одне проблематичне питання – пошук нових, «свіжих» творів, які відповідають потребам сучасних учнів. Адже дитячий хоровий репертуар (зокрема, шкільний), який десятиліттями активно брався до роботи хормейстерами, сьогодні не цікавий школярам, насамперед у тематичному і стильовому відношенні.

До вивчення окремих аспектів проблеми хорového репертуару долучалися науковці й практики. Так, Д. Кабалевський вбачав у репертуарі насамперед виховний засіб – твір має слугувати для юних хористів «імунітетом проти вульгарності». І. Доля вважав, що формування світогляду виконавців, розширення їхнього життєвого досвіду відбуваються через осмислення репертуару для хорového виконавства, в якому має бути класичний спадок, що витримав перевірку часу й живе сучасне мистецтво. Л. Хлебникова називає репертуар своєрідною візитною карткою хору, а серед факторів добору репертуару для дитячого хору виділяє доступність творів, які мусять вирізнятися, по-перше, діапазоном, вокальністю, зручністю голосоведення, а по-друге, – сприйняттю дітьми кола образів, що мають цікавити дитину, зачіпати її серце.

В обговоренні репертуарної проблеми, яка становить мету статті, завжди є що сказати педагогам-практикам. Сподіваємося, що їхні думки в діалоговій манері